

Burebista egységes, központosított állama III.

A régészeti emlékek

A régészeti kutatások története

A geta-dák várak, erődítmények, települések, általában a gazdag anyagi kultúra rendszeres és tudományos régészeti feltárása csak századunk első negyedében kezdődött meg. Ez azonban távolról sem jelenti, hogy a hazai ós- és ókorral foglalkozó történészek figyelmét elkerülte volna annak a népnek a múltja és hagyatéka, amely évszázadokon át hazánk területén élt. Az antik írott forrásokra támaszkodva többen közülük részletesen ismertették a római hódítás előtti Dácia történetét. A XVI. és XVII. században, a humanizmus hatása alatt „Dácia” politikai fogalomná vált, mely nemcsak a múlt felé való fordulást, hanem bizonyos egységesítési törekvéseket is kifejezett.

Elsőnek Szamosközy István (Zamosius), 1593-ban Padovában kiadott, epigráfiai művében, az *Analectában* a római kori feliratok mellett a dák nép történetével is foglalkozott, és eredetéről, városairól, kapcsolatairól sok érdekes megállapítást tett, bár — akárcsak követői három évszázadon át — a római fővárost, Sarmizegetusát a dák fővárossal azonosította. Az erdélyi krónikások és történészek azután ugyanazon a nyomon haladva szinte ismételték egymást. Új csapást csak a kolozsvári Huszti András nyitott, aki *Ő és új Dácia* (1791) című művében, a túlzásoktól ugyan ő sem mentesen, szinte valóság híven írta meg szűkebb hazánk dák és római kori történetét. Művének megjelenése után a figyelem mindinkább a dák anyagi kultúra felé fordult. Elsőnek talán Joseph Carl Eder a Szászvárosi-havasokban tett kirándulásai során görög betűs feliratos kövekre lett figyelmes, s ezekről egyik munkájában be is számolt.

Az első, bizonyos fokig tudományosnak is tekinthető kutatásra 1803-ban a véletlen folytán került sor. Gredistyén a helybeliek már korábban nagyszámú Lüzimakhosz- és Kosón-aranyat találtak, mire a királyi kincstár 1803 júliusában, Török Pál vezetésével rendszeres kutatásokat szervezett. Ezek történetét, a velük kapcsolatos hivatalos levelezést és jelentéseket, valamint az érdekes leleteket (többek között ekkor került felszínre a híres *Decebalus per Scorillo* felirat néhány töredéke, tíz görög betűs kötömb stb.) Jakó Zsigmond tanulmányai ismertetik. Mostantól fogva egyre gyakrabban esik szó a gredistyei dák várak romjairól, és a szász Michael Johann Ackner, K. A. Neugebauer, Carl Goos, azután Pécsi Mihály, Fodor András, Király Pál, és mások gyakran írnak az itteni leletekről, épületromokról. A gredistyei várak tanulmányozására végre 1910-ben kiküldték az első hivatalos bizottságot, melynek jelentését 1916-ban közölték.

Az első világháború után V. Párvan megbízásából Ferenczi Sándor felkutatatta a havasok nagy részét, és megfigyeléseiről terjedelmes (sajnos, még kiadatlan) tanulmányt készített, majd 1924-ben M. Teodorescu, a kolozsvári egyetem régészeti professzora kezdte meg a rendszeres ásatásokat. A valóban nagyméretű régészeti feltárásokra azonban csak a felszabadulás után került sor, amikor a geta-dák kultúra tanulmányozása országszerte a hazai régészet egyik főfeladata lett. A Szászvárosi-havasok dák várait C. Daicoviciu, majd H. Daicoviciu és munkatársai már több mint három évtizede évenkénti ásatásokkal tanulmányozzák. A várak, erődök, őrtornyok, megerősített települések, falvak, szentélyek, továbbá a felszínre került pénz- és kincsleletek, az agyagművészeti termékek, művészeti tárgyak részletes tanulmányozása, az írott forrásokon túlmenően, egyre nagyobb fényt vetnek e nép anyagi és szellemi kultúrájára, a szomszédokkal és a görög-római világgal fenntartott kapcsolataira s a fejlődésében bekövetkezett alapvető változásokra.

A tanulmány I. és II. része folyóiratunk ez évi 3., illetve 4. számában jelent meg.

Várák, erődök, települések

Am a jelenlegi vizsgálódásunk tárgya annak kutatása, mivel járult hozzá a régészet Burebista korának ismeretéhez. Mit vallanak erre vonatkozóan a régészeti felfedezések?

Az eddigi kutatások 58 települést, várat, erődítményt tartanak számon. Közülük három hazánk határain kívül, 55 pedig hazánk területén fekszik.

Ha előfordulásukat történelmi-közigazgatási egységekben vizsgáljuk, akkor 37 a tágabb értelemben vett Erdély, 4 Olténia, 8 Havaselve, 6 Moldva területén került felszínre. Koruk az i. e. VI. és az i. sz. I. század között váltakozik, a legtöbb a római hódítással véget ért, de Havaselvén és Moldvában néhány továbbra is fennmaradt, és meglétük az i. sz. II. században is kimutatható.

Ami elhelyezkedésüket illeti, nagy részük hegyes vidéken, a Déli-Kárpátok mentén, főként a Szászvárosi- és az ezekkel szomszédos havasokban, a Székelyföldet koszorúzó Keleti-Kárpátokban, a mai Kovászna és Hargita megyében fordul elő. Egy másik nagyobb csoport a Szeret középső folyása mentén, a Tatros, Beszterce és Birlad folyó határolta területen fekszik. Az utóbbiak, akárcsak a havas- elvi települések, általában síkvidéken emelkedő magaslatokra épültek, és főként megerősített földműves, kézművességi és kereskedelmi települések voltak. Közülük a legrégebbi a havaselvi Popești, melynek kezdetei az i. e. VI. századra vezethetők vissza, azután a tőle nem nagy távolságra, északkeletre, a Ialomița folyó mellett fekvő Piscul Crăsani; ennek kora az i. e. IV. és az i. sz. III. század közé tehető. Ugyancsak az i. e. IV. századi település a Galac megyei Poiana és esetleg a Fehér megyei Kudzsir. Aránylag síkvidéken fekszik az Arad megyei Pécska és Pusztaklitt, a Maros megyei Bernád és Makfalva határára felfedezett dák település.

Határainkon kívül eddigéle három dák település ismert: Csehszlovákiában Pozsony és Zemplén, Jugoszláviában Zsidóvár. Valamennyi településre jellemző, hogy magaslatokon, elszigetelt hegyhátakon vagy ormokon épültek, stratégiaileg nehezen megközelíthető helyeken, amelyek hozzáférhetlenségük miatt természetes védelmet nyújtottak. A település könnyebben megközelíthető részét földtöltésekkel, sáncokkal, palánkokkal vagy kőfallal tették védhetővé. Formájukat rendszerint a meredek oldalú hegyorom alakja határozta meg.

A geta-dák települések lehetnek fallal vagy hagyományos töltéssel és sánc- cal megerősített települések, ún. *davák* vagy *oppidumok*. Ezeket a kelta és korai római világban is ismert *proturbanus* helységeknek tekinthetjük. Lehetnek katonai jellegű várák, a legmagasabb arisztokrácia, az egykori törzsfők székhelyei. Továbbá a várák közelében s azoknak alárendelt erődítmények, végül nehezen megközelíthető magaslatokra épült menedékvárák, amelyek csak háborús időkben váltak lakottá, amikor a védtelen lakosság bennük keresett menedéket.

A települések, várák kora

Természetesen merül fel a kérdés: e sok vár és település közül melyek tehetők a dák törzseket egyesítő Burebista király korára? Az eddig ismert 58 különféle település, vár és erődítmény közül, a kutatások mai álláspontja szerint, 34 az i. e. I. századból keltezhető, vagyis közvetlen Burebista előtti, alatti és talán közvetlen Burebista utáni korból; a legtöbb azonban szoros kapcsolatba hozható a király államalapító tevékenységével. Eme általános megállapítás mellett vannak bizonyos kritériumok, amelyeknek segítségével pontosabban keltezh- etjük a Burebista korában létesített vagy gyors fejlődésnek akkor indult telepü- léseket. Ebből a szempontból sokatmondó a falak építési technikája. Sok helyen falépítésre csak durván megdolgozott, helyi követ használtak. Ez a technika az egész dák korszakban megvolt, ezért önmagában kormeghatározó jellege nincsen. A másik a Vitruvius által tárgyalt, az egész hellenisztikus világban, de főként a Fekete-tenger környékén ismert eljárás, mely falépítésre gondosan megfara- gott követ, kőhasábokat használt. Az így épült falat a rómaiak *opus quadratum*- nak nevezték. Ma már minden kétséget kizáróan tudjuk, hogy Dáciában az első ilyen technikával készült falak görög mesterek művei, akik a helyi munkaerőt igénybe véve irányították különösen a vár- és az erődépítkezéseket.

Opus quadratum-technikával, eddigi ismereteink alapján, tíz esetben talál- kozunk. Közöttük első helyen a „Szászvárosi-havasok komplexuma” említhető, ezen belül Kosztesd (Costești), Blidaru, Gredistye (Dealul Grădiștii), Sebeskápólna (Căpîlna), Banica, Déva, Tiliska, a Fehér megyei Kecskékó (Piatra Craivii), a Gorj megyei Polovragi és a távoli pozsonyi vár.

Ezt a technikát Burebista honosította meg, feltehetően, a pontuszi görög városok meghódítása után, vagyis az i. e. hatvanas évek elején, amikor a behódolt görög városokból számos görög mestert rendelhetett ki a várak építésére. Az a tény is emellett bizonyít, hogy például a hellenisztikus korban épült hisztriai várfalak és a dák várak első fázisai megtévesztően azonos technikát árulnak el.

Az építési technika

Az e technikával épült falak vastagsága két és négy méter között váltakozik. A falat gondosan, mondhatni művészileg megfaragott mészkőtömbökből emelik. A tömbök hosszúsága 0,50–0,80 m, vastagsága 0,40–0,60 m, magassága 0,30–0,40 m. A két külső kőfal közötti részt, az ún. „töltelék” (*emplekton*) földdel és sziklatörmelékkel töltötték ki. A falak belső felületén, a mészkőtömbökbe, meghatározott távolságban fecskefarok alakú vájatokat véstek, és ezekbe rendszerint bükkfa-gerendákat helyeztek, amelyek nemcsak a két külső falrészét kötötték össze, hanem a „töltelék” is leszorították, tartóssá és szilárdá tették. A fecskefarok alakú vésetek gyakran az egész kötömböt átvágták, és a fal két külső oldalán mint négyzet alakú mélyedések jelentkeztek. Az ilyen technikájú falakat nemcsak a várak, erődítmények, lakótornyok építésénél, hanem a mesterséges teraszok megtámasztására is alkalmazták.

Ez a technika fáradságos és költséges volt, hiszen a mészkőtömböket nehéz terepen, néha 30–40 km távolságból szállították. Ezért a tömböket már a bányában kifaragták (faragásból származó törmelékét egyetlen vár környékén sem találni), és terv szerinti helyüket a mesterek gyakran számot jelentő görög betűvel jelölték. Természetesen nem valamennyi *opus quadratum*-mal épült vár, torony vagy erődítmény származik Burebista korából, de az ún. „Szászvárosi-havasok komplexumá”-nak első kialakítása feltétlenül az ő nevéhez fűződik.

A „Szászvárosi-havasok komplexuma”

A costești-i vár e rendszer vagy komplexum kapuját képviseli, és Costești falutól délnyugatra, a Városvíze fölött emelkedő hegycsúcsra, mintegy „fellegváron” épült; falai 3 m vastagok, és hatalmas négyszögű bástyák erősítik. A legfelső teraszon kőből és égetetlen téglából épült két lakótorny emelkedett. A vár alatti lejtő oldalán készített teraszokon két szentélyt fedeztek fel. A vár építési idejét vizsgálva C. Daicovicu arra a megállapításra jutott, hogy „a Burebista korára tehető és az általa végzett munkálatokhoz a szükséges erősítéseket és kiegészítéseket utódai, főként Decebal uralkodása alatt végezték el”.

A costești-i vártól nem nagy távolságra, légvonalban talán egy km-re, 705 m magas különálló hegycsúcsra a Blidaru vára emelkedik. A görög mintát utánozva két belső udvarra oszlik, az első feltehetően Burebista korából származik. Alakja trapézszerű, a sarkokon négy külső torony, középen egy belső torony emelkedik.

A „Szászvárosi-havasok komplexumának” központja, hogy költőiesen fejezzük ki magunkat, szíve a Grădiștea-Muncelului-i vár és a körülötte levő szentélyek, műhelyek és lakóházak. Mindez a Gredistye-hegyen (Dealul Grădiștei), azon az 1200 m magas területen fekszik, mely a Városvízébe ömlő két patak között emelkedik, és a Godeanu egyik nyúlványának tekinthető. A régészeti ásatások három különböző rendeltetésű épületet tártak itt fel: a várat, a vallási kultuszt szolgáló több szentélyes „szent körzet” vagy ligetet és a polgári célokra használt lakásokat meg műhelyeket. Az *opus quadratum*-technikával épült falak vastagsága általában 3,20 m, de a kötömbök a szokásosnál valamivel kisebbek, a fecskefarok alakú vésetek nem jutnak el a felszínig, s egyaránt hiányoznak a külső és a belső tornyok. A vár ugyanis nem katonai célokra épült, hanem elsősorban menedékhelyül szolgált. Az öt teraszra kiterjedő, mintegy 3 ha területet bezáró építmény alakja szabálytalan négyszög, legnagyobb hossza 240 m, szélessége 152 m.

A vártól keletre, természetes és mesterséges teraszokon, az ún. „szent körzetben” négyszögű és kör alakú szentélyek épültek, közülük a naptár szerepét is betöltő „nagy körszentély” egyedülálló a maga nemében. A XI. terasz ún. nagy szentélye kétségtelenül Burebista korából származik.

Nincs helyünk itt részletesebben ismertetni a gredistyei, valóban impozáns, minden vonatkozásban eredeti nagy központot. Méretei, politikai és vallási jelentősége miatt már a geográfus és csillagász Ptolemaiosz a „királyi Sarmizegethusának” — *Sarmizegethusa basileion*-nak nevezte. Csak megemlíjtjük, hogy a

„Szászvárosi-havasok komplexumának“ ez volt a legfontosabb központja, és az egész rendszer ennek volt alárendelve. Védelmét a fő „bejárat” vonalon a costeşti-i és a Blidaru-vár, továbbá nyugat felől az ugyancsak Burebista korából származó, 823 m magasan fekvő, az öt belső és négy saroktornyú, kétudvaros vereskői (Piatra Roşie) vár, dél felől a Zsilvölgyének nyugati határán emelkedő banicai (Băniţa) vár biztosította, amely kettős szerepet tölthetett be, lakóhelyül is szolgált, és veszély idején menedéket nyújtott a környező lakosságnak.

A sebeskápolnai (Căpîlna) vár kimondott katonai jellege ellenére állandó lakóhelye volt valamilyen főembernek, amit a belső udvaron emelkedő lakótorny bizonyít. Rendszerében, felépítésében a costeşti-i várhoz hasonlít. Noha mintegy 40 km távolságra fekszik a Gredistye-hegy várától, nem kétséges, hogy a keleti bejárat védelmét biztosította.

Az említett várak, valamint a tőlük közelebb vagy távolabb fekvő tornyok, erődtípusok egyetlen védelmi rendszerbe tömörültek, amelynek központja Dealul Grădiştii volt. Az egész rendszer kialakítása, amint az építési technika, de számos más jellegű régészeti lelet is bizonyítja, Burebista nevéhez fűződik, és jól tükrözi azt a valóban nagy gazdasági, társadalmi és politikai erőt, amellyel a király rendelkezett. Mostantól kezdve a római hódításig ez a komplexum maradt a geta-dák katonai, politikai, vallási és szellemi élet központja.

A komplexumon kívül eső várak, települések

Még négy, ugyancsak Burebista korából származó várról, településről akarunk szólni. Az egyik a Szeben megyei Tiliska. Bár a legelső teraszán két *opus quadratum*-eljárással épült torony van, ami feltétlenül Burebista korára utal, de a falakon belül talál lakóházak, raktárak, műhelyek és a kézműves termékek körébe tartozó számtalan régészeti lelet arról tanúskodnak, hogy itt megerősített város jellegű település, *oppidum* volt.

A Fehér megyei Boroskrakkó (Cricău) község határában emelkedő Kecskékőn (Piatra Craivii) nemrégén tártak fel egy 11 teraszra épült települést. A legtöbb esetben mesterségesen kiképzett teraszokon védőtornyok, szentélyek vannak, a legfelsőt, a felleget pedig *opus quadratum*-módszerrel épült fal veszi körül. Bár jól megerősített hely, mégis inkább polgári településnek tekinthető. Egyesek az ókori írók által említett Apoulonnal, mások a Decebal haláláról szóló, nemrégén felfedezett feliratban előforduló Ranistorummal azonosítják.

A polovragi-i vár az Olt szorosától jobbra, azaz nyugaton emelkedő Padeş nevű hegyen épült, és két, egymástól keskeny hegynyereg által elválasztott belső kerületre, udvarra oszlik. A falat mindkettőnél gondosan faragott kövekből rakták. Kezdetben valószínűleg lakó- és menedékvár volt, később jelentős *oppidum*-má fejlődött.

A pozsonyi dák vár feltehetően az előretolt geta-dák védelmi vonalat volt hivatva biztosítani. Ásatások hiányában bővebb ismereteink róla nincsenek.

Az említett települések, várak, különösen a „Szászvárosi-havasok komplexuma”, arról a jelentős hozzájárulásról tesznek bizonyosságot, amellyel a régészet Burebistára és korára vonatkozó ismereteinket gazdagította, és kétségtelenné teszi, hogy ebben az időben a geta-dák társadalom fejlődésében lényeges változás következett be, amelynek során a politikai hatalom az egyes vidékek vezetői és a törzsfők kezéből a részek és a törzsek egységét biztosító egyetlen király köré összpontosult.

Bodor András

Comenius-nyomok Kolozsvárott

Az európai neveléstudomány történetének legnagyobb szellemei között számon tartott Comenius Janus Amosról köztudottan egész könyvtárat kitevő irodalom látott napvilágot. Ennek az irodalomnak zöme e kiváló férfi pedagógiai munkásságát taglalja. Különösen áll ez hazai irodalmunkra.

Eszünk ágában sincsen a fenti megállapításba valamilyen elmarasztaló értékelést becsempészni, hiszen ez így van rendjén még akkor is, ha tudjuk, hogy

Comenius tevékenységének egy része a pedagógia területén kívül esik. Az utóbbi szoros kapcsolatban volt a táboríták szellemi örököseiként ismert „morva-testvérek” mozgalmával. Ennek a mozgalomnak Comenius már fiatal korától tevékeny részvevője lett, sőt később a lengyelországi Lesznóba menekült, és ott vallási közösséget alkotó tagjai őt választották meg papjuknak, vezetőjüknek. Ebben a minőségben kifejtett munkásságának azonban nemcsak vallási, hanem határozottan politikai is a jellege: egyebek mellett mindent megteett annak érdekében, hogy Európa népeinek lelkiismeretét felrázza, és állásfoglalásra bírja őket a Habsburgok vallási mezbe öltöztetett nemzeti elnyomó politikája ellen.

Comenius ez irányú tevékenységének hatása — nem véletlenül — eljutott hazánkba is. Jelen cikkünket adaléknak szánjuk e hatás néhány kézzelfogható megnyilvánulásának bizonyításához. Ezek az adatok egy kézirat azonosítása kapcsán kerültek felszínre. A kézirat az RSZK Akadémiája Kolozsvári Fiókjának könyvtárában (annak unitárius állagában) őrzik. Címe: „A' Cseh-Országi Vallás Uldozes Historiajának Rövid Summaja”. Jelzete: MsU. 320. Méretei: 180×115 mm. A 142 lapot felölölő história 1632-ig sorolja fel a csehországi protestáns üldözés eseményeit, különös helyet biztosítva a II. Ferdinánd alatt és az ő parancsára elkövetett szörnyűségek leírásának. A kötet fejezetei:

- Fejezetcím nélkül (1—32.);
- Első Processusa a' Papistaknak Közönségesen mindenek ellen (33—40.);
- A' Papok ellen (41—56.);
- A' Főfő Rendek és Nemesség ellen (56—87.);
- Processus A' Szabad Városok ellen (87—125.);
- A' Köz nép ellen valo Processus (125—137.);
- A' Templomok, Könyvek, Holtak ellen valo processus (137—142.).

A kézirat címlapján ez áll: „Irtam N(yárád) Sz(ent) Lászlón 1768... M(ichael) K(ozma)”. Ennek alapján Benczédi Pál — tévesen — Kozma Mihály nyárádszent-lászlói unitárius esperes és történetíró (1723—98) művének tüntette fel a szóban forgó históriát. Pedig néhány sorral feljebb, ugyanazon a címlapon a következőket is olvashatjuk: „Ki Szedegettetett A' deák nyelven irt Historiából...” — Ez a Kozmától eredő, első látásra pontatlannak tűnő utalás (amelyről a továbbiakban kiderül, hogy inkább kényszermegoldás) egyrészt már vizsgálataink elején Benczédi említett értékelésének olyan értelmű módosítására kötelezett, hogy Kozma nem szerzője, hanem csak fordítója vagy másolója a hivatkozott latin nyelvű históriának, másrészt az utóbbinak felkutatását, illetőleg azonosítását is szükségessé tette.

Amint már fentebb jeleztük, a kéziratban leírt események dandárja a mi Bethlen Gáborunktól is támogatott cseh felkelők veresége után (Bila Hora, 1620) Csehországban egyre embertelenebb formát öltő s a protestánsok tízezreit földönfutókká tevő üldözések lajstroma. Tartalmát tekintve tehát már az elején feltehető volt, hogy ez a mű a XVII. századi Habsburg-birodalom talajából kinőtt, meglehetősen gazdag „exuláns” irodalom egyik hajtása. Az utóbbi — akár csak a mi gályarab-irodalmunk² — a külföldet fölvilágosító propaganda jellegű és rendeltetésű írásokból állt. Ez a bárbar elnyomást leleplező irodalom — érthető okokból — csakis külföldön láthatott nyomdafestéket. Termékei között — alapos szakkönyveszt hiányában — a fordítás forrásául szolgált eredeti latin nyelvű históriát megtalálni képtelen lévén, Juhász István kolozsvári professzortól kértünk és kaptunk segítséget: ő volt szíves föl hívni figyelmünket Comeniusnak egy Hartmann Adammal együtt kiadott munkájára, a *Synopsis historica persecutionum ecclesiae Bohemicaera* (a kiadás helyének és idejének megjelölése nélkül). Ezen a nyomon elindulva, Engel Károly tudományos kutató szíves közreműködésével sikerült megszerezniünk Blekastad Miladának Comeniusról szóló kitűnő monográfiáját (*Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komensky*. Oslo—Praha, 1969). Ennek 378. lapján két, minket érdeklő cím is szerepel:

1. A Juhásztól említett *Synopsis historica persecutionum ecclesiae Bohemicae. Jam inde à primordiis conversionis suae, hoc est anno 894, ad annum usque 1632 continuata et nunc primum edita*. (Hrsg. von Komensky —Hartmann) Leiden, 1647.
2. *Historia Persecutionum Ecclesiae Bohemicae, Jam inde à primordiis conversionis suae ad Christianismum, hoc est, Anno 894. ad Annum usque 1632. Ferdinando secundo Austriaco regnante, In Qua Inaudita hactenus Arcana Politica, consilia, artes, praesentium bellorum verae causae et judicia horrenda exhibentur*. (h. n.), 1648.

A fenti két kiadást Blekastad egy-egy csillaggal jelölte meg, ami azt jelenti, hogy személyesen nem volt alkalma látni egyiket sem.

Az idézett címek adataiból feltehető volt, hogy a) ugyanazon munka két külön kiadásáról van szó — és b) a kéziratos magyar fordításnak ez a forrása. Minthogy könyvtárunkban mind a két kiadás megvan (a *Synopsis* egy példányban, a *Historia* meg négyben), ezeknek vizsgálata mindkét feltevésünket igazolta: a) a *Synopsis historica* címmel 1647-ben megjelent kiadás — címén kívül — csak annyiban különbözik a 1648-i *Históriától*, hogy míg az előbbi a 436. lappal végződik, az utóbbiban még van 15 levélnyi index is (itt jegyezzük meg, hogy a *Synopsis historica* Franciscus Noyardusnál jelent meg); b) a kézirat egybevetése az eredeti latin nyelvű munkával kétségtelenné teszi, hogy az előbbi az utóbbinak összevont, bizonyos részeket ki is hagyó fordítása; bizonyosság erre az adatok és a leírt események, illetőleg sorrendjüknek azonossága, sőt a fordításban is szereplő néhány fejezetcím szó szerinti megfelelése is (vö. a cikkünk elején felsorolt fejezetcímekkel a következőket: *Processus generalis adversus omnes*; *Adversus Proceres et Nobilitatem*; *Processus adversus Civitates Liberas*; *Processus adversus Plebem*; *Qualem in Templis, Libros, Mortuos furorem exercuerint adversarii*).

A zsarnokság elleni harcot külföldi számkivetettségében is folytató szerző, aki — a könyv bevezetőjében kifejtettek szerint — szemtanúként vallomásaiból állította össze az 1632-re már elkészült, de csak jóval később kiadásra került vádiratot, mint már jeleztük, érthető okokból nem tüntette föl a nevét. Nagyon valószínű, hogy Kozma „pontatlanságának“ is a szerző ismeretének hiánya volt az oka. (A könyvtárunkban őrzött öt nyomtatott példányt sem lehetett mostanáig Comeniusnál, illetőleg Komenskynél vagy Hartmann-nál megtalálni, hanem a SYNOPSIS, illetőleg a HISTORIA címszónál!)

Az említett öt nyomtatott példány meg a kéziratos magyar fordítást tartalmazó kötet meglehetősen sokatmondó bizonyíték arra, hogy a szellemi értékek elterjedésének alkalmasint a múltban is fontosabb feltétele lehetett a bennük kifejtett mondanivaló időszerűsége, mint a szerzők többé-kevésbé ismert és elismert tekintélye. Márpedig a Habsburg-uralom alá került Erdélyben ugyancsak aktuálissá lettek Comenius eszméi, hiszen nálunk, akárcsak Csehországban, az idegen hatalom nemzeti elnyomó politikájának már elejétől fogva egyik velejárója volt a protestáns egyházakat sújtó gyakorlat. Nem csoda tehát, hogy a *Synopsis historica* 1647-i kiadása már 1680-ban Johannes Honterus brassói lutheránus rektor és pap (1633—1691) birtokában volt. (Lásd könyvtárunkban a C.90167. jelzetű példányt.) Ez a nyomás a XVIII. században fokozódott, és különösen az erdélyi unitarizmus ellen szokatlanul brutális formákat öltött. Ennek tudatában azt is természetesnek kell tartanunk, hogy az említett munka — szerzője kilétének ismerete nélkül is — még élénkebb visszhangra talált azoknak a tudatában, akiknek templomait, iskoláit, könyveit, nyomdáját stb. erőszakkal vették el (néha a császári zsoldosok igénybevételével), sőt könyvkiadási lehetőséget is az egyházi énekeskönyvre meg az 1638-i hírhedt dési komplanáció által „ártatlanná“ szelídített katékizmusra korlátozták. Minden bizonnyal Kozma is a fenti körülmények szűle igényeket igyekezett kielégíteni, amikor 1768-ban „leírta“ Comenius könyvét, hogy így a latinul nem tudók számára is hozzáférhetővé tegye a benne foglaltakat. Noha nagyon valószínűnek látszik, hogy a „leírás“ itt a fordítás is értendő, ez a feltevés bizonyításra szorul annál is inkább, mivel a Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár még őriz egy 1747—1751 között készített, majdnem azonos című kéziratot: *A Tseh Országi Ecclesiának Üldöztetésének... Historiája*. — Ez a fordítás a könyvgyűjtő és könyvadományozó Székely László (1716—1772) műve³. Kozma fordítói vagy másolói minőségét csakis munkájának az előbbivel való egybevetése döntheti el. — Azt sem lehet továbbá véletlennek tartani, hogy könyvtárunk unitárius állagában még két eredeti példányt, a reformátusban meg egyet őriznek a *Historia* 1648-i kiadásából, mind a három XVIII. századi szerzemény lévén. S hogy ezeket a példányokat nem közömbösen, hanem nagy érdeklődéssel, sőt szenvedéllyel olvasták, arról bárki meggyőződhet a gondos aláhúzások és a következő lapszéli és lapalji bejegyzések láttán: „Horrenda Persecutionis exempla“; „Julianus Imperator Apostata similiter faciebat cum Christianis“ stb.

Noha a fenti adatok távolról sem elegendők Comenius ez irányú hazai hatásának felméréséhez, annyit mégis kétségtelenül bizonyítanak, hogy művelődéstörténetünkben nemcsak a pedagógiát forradalmasító „praeceptor gentium“ tanítása, hanem a népének elnyomás ellen vívott küzdelmével teljesen azonosult tudós mélyen humanista eszméi is termékeny talajra találtak. Ezeknek az eszméknek elterjedését, illetőleg hatásuknak megnyilvánulásait pontosan számba venni olyan további feladat lehetne, amelynek várható eredményei mindenképpen megérnék a kutatással együtt járó fáradozást.

Lakó Elemér

1. Vö. Benczédi Pál: *A volt Kolozsvári Unitárius Kollégium kéziratára*. In: *Kelemen-Emlékkönyv*. Kvár, 1957. 43.
2. Az akkori magyarországi politikai és vallási üldözések történetéből közismertek a Wesselényi-féle összeesküvést követő időszak hírhedt pozsonyi vértörvényszéki ítéletek (1671, de különösen 1674), amelyek a protestáns prédikátorok és tanítók százaira száműzetést, börtönt és — ad maiorem Dei gloriam — gályarabságot osztogattak. Az utóbbiak közül azok, akik az emberfeletti kínzásokat túlélték, csodával határos módon menekültek meg: egy De Ruyter nevű holland protestáns admirális váltotta ki őket egy Velencében tartózkodó gályáról. Nem egy számottevő író is akadt köztük: Kocsi Csergő Bálint, Otrókosi Fóris Ferenc, Lányi György, Masnicius Tóbiás, Pilárik István. Ők külföldön adták ki latinul meg németül megírt munkáikat, amelyekben lerántották a leplet a Habsburg-elynomásnak és kiszolgálóinak a kereszténység cégére alatt elkövetett embertelenségeiről. Ezt a szenvedélyes hangú, propaganda jellegű irodalmat „gályarabirodalom“ néven tartjuk számon.
3. Vö. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Buk., 1976. 229.

A műkedvelő színjátszás kezdetei Désen

A színjátszásunk kezdeteiről megjelent értékes írások után ha már nem is lehet újat mondani, akad tudomásulvételre méltó kiegészítés a távol eső vidéki városok színjátszás-múltját tekintve is.

Idézzük e kisvárosok közül Dést, melynek színháztörténeti múltja már eddig is több figyelmet érdemelt volna, a város ugyanis valaha saját színházépülettel rendelkezett (!), de azért is, mert az idén ünnepelheti meg első szervezett műkedvelő színtársulata megalakulásának 135. évfordulóját.

Désen, a hajdani Szolnok-Doboka vármegye székhelyén a polgárosodás folyamata van, bővül iskolahálózata, s kaszinója lassan tért nyit a nyilvános élet felé, hogy sokáig fontos szerepet vállaljon a város politikai és társadalmi irányításában. Kolozsvárról már 1804-ben, 1807-ben, 1816 és 1819 között is gyakran érkeznek oda „theatrálisták“.

Művelődést szolgáló intézményeinek száma is növekszik, már saját könyvtára van, bővül iskolahálózata, s kaszinója lassan tért nyit a nyilvános élet felé, hogy sokáig fontos szerepet vállaljon a város politikai és társadalmi irányításában. Kolozsvárról már 1804-ben, 1807-ben, 1816 és 1819 között is gyakran érkeznek oda „theatrálisták“.

1831-ben a jóhírű Göde István és színtársulata érkezik Désre, s a városi lak-tanya földszinti helyiségében tart előadásokat. Később a kevésbé ismert Szaklányi, illetve Keszi József csoportja játszik a Veress-, illetve Bánffy-fogadóban — utóbbi az egykori Híd utca és Fapiac találkozásánál (ma Február 16. tér) el.

1843-ban Tóth István társulata lép színre Désen, s a közönség megtapsolja az ünnepelt színésznőt: Prielle Kornéliát, kinek egyéni bája, színpadi tehetsége Petőfit olyannyira magával ragadja, hogy megkéri a kezét. December végén pedig, háromnapos vendégszereplésre, a magyar vándorszínészet kimagasló alakja, Déryné Széppataki Róza érkezik a városba. Ekkor játszott először igazi dalműtársulat Désen, és szinte a megye egész értelmisége igyekezett hódolatát bemutatni a művésznő előtt.

„A színészetért vívott harc hátterét keresve, mindenekelőtt a középnemesség-ből kialakuló kisközérműveltség, de művelt értelmiségi réteget kell megvizsgálnunk“ — írja Jancsó Elemér (*Irodalomtörténet és időszerűség*. Bukarest, 1972. 300.).

Az első sorban ott találjuk a Torma családot is, melynek tagjai Désre költözvén, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi segítségüket is a helyi művelődési élet fellendítésére fordítják. Vezérszerepet játszanak a kisdudóv megalapításában is; ezt azért hangsúlyozom, mert a következő években az óvoda és a színjátszás ügye — mint látni fogjuk — szorosan összefonódik. Az óvoda létrehívását azonban sokan ellenzik: „Nekünk nincs szükségünk tudós jobbágyokra, nekünk engedelmes paraszt kell, ki dolgozik, de nem okoskodik“ — vallják egyes birtokosok. (Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye népoktatás ügyének története*. Dés, 1896. 181.)

1843 végén szinte már biztosra vehető az intézet felállítása, de létrejöttéig még négy évre van szükség. Tormáék kezdeményezésére jómódú polgárcsaládok, haladó gondolkozású, művészetbarát nemesek határozzák el, hogy a kiseddóvó javára műkedvelő előadásokat rendeznek.

Íme, egy korabeli színlap: „Dé'sen Kedden Aprilis 2-an 1844. A' megyei teremben Ns. Belső Szolnokban felállitando kisedd-ovoda töke alapjául mü kedvelő társulat által előadatik Lepke vagy Mátkanézés. Társalgási vig játék 5 felvonásban. Marsanne után Kiss János színész. Személyzet: Zergefi Károly — Feueregger Károly. Zergefi Lucrezia — Torma Karolina. Etelke, Czeczill Mathild, Lilla, unokahugai: Naláczy Juliánna, Torma Alojsia, Fránek Mihálné, Ferenczy Anna. Salen Liza rokonuk — Torma Juliánna, Szirpataki báro — Tatrosi Ferencz. Nyugosi ur — Torma István. Foki hadnagy — Tatrosi Sándor. Ligethidi titoknok — ifj. Ferenczy Károly. Bérczy tanácsnok — Katona Elek. Fülöp inas — Mentovics Elek. Jakab kérész — Ferenczy Ferencz. Málcsi komorna — Betegh Katalin. Jonáthán, Szirpataki inasa — Wojt Miklos. Szomszédok, Inasok, Vadászok. Bemeneti ár Első hely 1 ft. második hely 30 kr. ezüst pénzben. Kezdeté 7 orakor.“

A darab „betanításán az itt mulatott színészársaság is fáradozott, különösen Déryné asszony, kit műkedvelőink az előadás előtti estén nagybecsű ajándékokkal jutalmazának“. (Enyedi Sándor: *Déryné erdélyi színpadokon*. Bukarest, 1975. 881.)

Az első műkedvelő előadást újabbak követik. Így kerül színpadra Dés szülöttének, Czákó Zsigmondnak *Kalmár és tengerész* című drámája, melyet többhónapos huzavona után a fővárosi színház is előadott.

A műkedvelő társaság azonban még nem áll össze véglegesen. Időről időre újraalakul, a kiseddóvó felállítását anyagilag mindvégig támogatja. Így 1845-ben 1860 forintot folyósít, két évvel később pedig 1380 forintos föltételes alappal jelentkezik a vagyongyűjtő bizottság előtt.

A következő időszak kedvezőtlen történelmi szelei elsodorják az újabb műsorterveket. „Az 1848 márczius 15-ki budapesti és kolozsvári eseményekre a kaszinó tagjai Torma István, Feueregger Károly s több mások hozzá csatlakozása által hazafias tüntetés rendezésére innen indultak ki s részleteit itt beszélték meg s ide tértek be márczius 23-án este a tüntető tömeg élén, mire a már elkezdett szindarab előadása abban maradt s mielőtt újra kezdenék, Zelényi szinigazgato talán éppen e helyen szavalta el Petőfi »Nemzeti dal«-át...“ (Kádár József: *A déesi kaszinó története*. Dés, 1897. 7.)

Néhány iskolai bemutató, vándor-szintársulat szórakoztatja a harcot követő években a désieket. 1872-ben ismét tömörülnek a műkedvelők Torma István, Roth Pálné és Roth Pál közös igazgatása alatt. Ekkor vetődik föl először az állandó színházépület szükségességének gondolata; nyolc évtizeddel később, mint Kolozsváron...

Első előadásait (*Egy csésze thea* és *Ő nem féltékeny*) az igényesség jellemzi, hiszen a rendező már szakavatott: Csomafáy Antal, a kolozsvári színház egykori színésze.

Alig telik el öt év, s 1877 első napját ötvenedik előadásukkal köszöntik. Íme, így méltatja az eseményt a helyi lap, a *Szolnok-Doboka* krónikása: „A helybeli állandó műkedvelő társulat folyó hó 1-ső napján tartotta 50-ik előadását *Nem minden arany, a mi fénylik* című vigjáték került színre. Az előadás, daczára annak, hogy a közbejött ünnepek miatt alig maradt 3—4 nap a próbákra fenn, teljesen sikerült. [...] Désnek programmszerű tíz év alatt saját helyiséggel birnia kell; felhagyni nem fog.“ (1877. január 7.)

Torma István közben visszavonul, a műsorpolitika azonban változatlan. Közönségnek megfelelő, könnyed darabok, nagy részük vigjáték, alig egy-két dráma, s még kevesebb az igazi, értékes színmű. De a lelkesedés és a színre vitt darabok száma meggondolkoztatóan nagy! Válogassunk a helyi lap tudósításaiból. „Helybeli műkedvelők 51. jótékony czélú előadása Egy millió c. könnyű szerkezetű és mulattató vigjáték vala.“ (1877. január 21.) Almási Tihamér *Clarisse* című drámája bemutatójával kapcsolatban: „Valóban merész phantasia műkedvelőknek ily nehé szabásu darabbal megbirkozni! [...], de az eredmény megmutatta mire képesek műkedvelőink“. (február 11.) „Folyó hó 14-én »Két huszár, egy baka« kerül színre“. „Február 25-én Párizsi adós c. egyfelvonásos vigjáték, majd még az este a Czárno foglya c. kétfelvonásos...“ (március 4.)

A március 11-i hír szerint *Cholera és női szeszély, Miért nem házasodik meg a sógor* című előadások, április 22-én Jósika Miklós *A két Barcsai* című drámája aratott nagy sikert.

Néha háborog is a kritikus. Például — hogy előre ugorjunk — az 1879. december 21-én előadott *Három ara egy helyett* előadás után. Kevés a néző, és „még műkedvelő sincs jogosítva rögtönzések által a darab szövegéhez hűtlennek lenni“.

Még két év, s a századik előadásán, a *Szigetvári vértanúk* első felvonásán tapsol a közönség. Gyűlnek az adományok, részvények s az előadásokból és sorolásokból begyűlt összegek. A lelkesedés egyre nő, s a színházépület terve már nem marad ábránd. (Ez idő tájt kerül szóba, évtizedes próbálkozások után újra, egy kőszínház felépítésének terve a Désnél több lelket számláló Marosvásárhelyen is, melynek azonban addig már volt deszkaszínháza.)

A dési épület alapkövét 1885. július 8-án helyezik el ünnepélyes keretek között, s alig fordul egy év: 1886. november 13-án már Thália új csarnokában él-jenez a közönség. Rekordidő; a műkedvelők ez alkalomból három előadással ked-veskednek.

„E sorokat még a lelkesedés öröm mámorában írjuk — siet beszámolójával a *Szolnok-Doboka*. — Még most is füleinkben zengnek a műkedvelő zenekar Hu-nyadi nyitány-a, a három előadás felvonásai közt oly szabatosan, oly összhang-zolag előadott zenedarabok bűbajos hangjai, melyek egy megállapodott, alapos készütséggel biro zenegyletnek is becsületére válnának. Nem tulzunk...“ (1886. november 21.) Két nappal később Csiki Gergely *Sötét pont* című színműve után, 15-én engedték le utoljára a függőnyt a műkedvelők. A színlapról idézzük: „Midőn e három előadással bucsut veszünk a közönségtől és megnyitott diszes csarnokát a közművelődésnek a hazai színészet használatába átbocsátjuk, egész szívünköl kérjük, hogy irányunkban tanusított becses pártfogásukat a hazai színészet fel-virágoztatására fordítani méltóztassék.“

A műkedvelő társulat feloszlatta önmagát! Az erkéllyel, páholyokkal, mene-dékes nézőtérrel ellátott épületbe Tóth Béla és Zoltán Gyula állandó, hivatásos társulata költözik, majd mások. Falai közt később román nyelvű színműveket is bemutatnak, majd filmszínházzá alakítják.

Huber András

A lengyel népnek nyújtott segítség a II. világháborúban

Nemrég múlt negyven éve, hogy 1939. szeptember 1-én a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot, s ezzel kitört a második világháború.

A lengyel népet ért támadás — miként egész Európában — úgy nálunk is föl-háborodást váltott ki, s ugyanakkor együttérzést a veszélyeztetett ország iránt. Az ország antifasiszta erői — élükön a kommunistákkal — számtalan módon fejezték ki ezt az álláspontot, magatartást. Szeptember másodikán az RKP Moldva tarto-mányi Bizottsága kiáltványt adott ki, melyben többek között ezt írja: „A lengyel nép a legvadabb hitleri agresszió áldozata. A legkegyetlenebb háború a fasiszmus veszélyének teszi ki az egész emberiséget. Tegyetek meg mindent, hogy megvéd-hessétek hazátokat a fasiszta agresszióval szemben.“ A *Scinteia* szeptember 8-i száma ugyanakkor azt írta: „A romániai kommunisták megbélyegzik Hitlernek a lengyel nép ellen indított gyilkos támadását, és harcolni fognak a fasiszta és im-peryalista Németország ellen.“

Ugyanakkor más lapok is kifejezték a közvélemény fölháborodását, a hitle-rizmus elítélését, valamint az erősen sújtott ország iránt érzett rokonszenvet. „A lengyel nép védekezik — írja a *Iaşul* című lap szeptember 3-án —, védi nemzeti létének alapvető föltételeit: a területi integritást, az önállóságot és a nemzeti méltó-ságot.“

A román kormány az ország közvéleményének megfelelően, a rendkívül bo-nyolult nemzetközi helyzet figyelembevételével igyekezett az állam érdekeinek megfelelő politikai irányvonalat kidolgozni. Célja mindenekelőtt az volt, hogy meg-óvja országunkat a világméretű összecsapástól, s megőrizze függetlenségét, területi épségét. Evégett 1939. szeptember 4-én Románia kinyilvánította függetlenségét, ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy területén stratégiai jelentőségű szállítmányok vonulhassanak át a súlyosan veszélyeztetett Lengyelországba.

Noha magát Romániát is fenyegette a hitlerista támadás veszélye, hű maradt a lengyelek megsegítésére irányuló politikájához, s megjegyzendő, hogy abban az időben, amikor az ország külpolitikai vonatkozásban egyre inkább elszigetelődött, a különböző társadalmi rétegek, politikai körök nyílt rokonszenvezése a megtáma-

dott országgal, valamint a lengyel menekültek megsegítése bátor politikai tettnek számított.

A Harmadik Birodalom erős nyomást gyakorolt Romániára, hogy rábírja Lengyelország iránti politikája megváltoztatására. Amikor W. Fabricius bukaresti német nagykövet felszólította a román kormányt, hogy a konstancai kikötőbe érkezett s Lengyelországba szánt bombaszállítmány továbbítását állítsa le, Armand Călinescu miniszterelnök a következőt válaszolta: „Megvizsgáltam jogi szempontból a kérdést, és úgy hiszem, jó, ha már az elején leszögezem, hogy a nemzetközi jog szerint semleges ország nem állíthat le fegyverszállítást... Különben a szállítás megakadályozása már nem semlegességi aktus, hanem részvételi aktus volna, s a szőben forgó ország bekerítését célozná.“ Szeptember 8-án azonban a bukaresti német követség jegyzéket adott át a román kormánynak, amelyben kifejtette, hogy nem osztja ezt a nézetét.

A német nyomás, noha sok nehézséget okozott a román kormánynak, nem tudta meggátolni előbbi politikája folytatásában, amely egyébként az egész közvélemény támogatását élvezte.

Szeptember 14-én megérkezett Romániába a lengyel kincstár aranykészletét szállító 12 vagonból álló szerelvény. A német követelések ellenére a vonatot nem állították le, hanem Konstancába irányították. E napokban az együttműködés megkönnyítése végett Gabriel Marinescu tábornok a román—lengyel határra érkezett, hogy a kormány képviselőjeként megszerveze a menekültek fogadását. Noha a lengyel polgári és katonai bujdosók zömmel a hónap második felében érkeztek, Moldva városai és falvai már a hónap elején felkészültek fogadásukra.

Grigore Gafencu külügyminiszter ez időben az ország londoni, berlini, párizsi és római követségére táviratot küldött, amelyben hangsúlyozta: „Politikánkat a Cotroceni-ben tartott szeptember 6-i tanácskozás határozata szabja meg; a szigorú semlegesség megengedi, hogy Lengyelországnak megadjuk mindazt, amit az emberség és a barátság föltételez; a lengyel határon, ahova egyre nagyobb tömegben érkeznek a menekültek, megszerveztük a rendfenntartást és a segítségnyújtást, hogy áthaladjanak a gyermekek, nők, sebesültek és a politikai menedéket kérők. A Vöröskereszt foglalkozik a gyermekek gondozásával, azoknak a személyeknek pedig, akik politikai menedéket kértek, s nálunk óhajtanak maradni, Moldvában kijelöltünk egy körzetet, ahol letelepedhetnek. A semlegesség előírásainak szellemében megengedtük, hogy a hadviselő államokból vagy államokba irányuló személy- és áruszállítás áthaladjon az országon.“

A hágai nemzetközi egyezményeknek megfelelően a lengyel hadsereg tagjai a katonai menekülteket megillető bánásmódban részesültek: táborokat állítottak fel, ahol a lakosság és a hatóságok messzemenő támogatást nyújtottak nekik.

Szeptember 17-én a lengyel kormány a román kormányhoz hivatalos kérvényt nyújtott be, amelyben belépési engedélyért folyamodott a maga számára, valamint a lengyel köztársasági elnök és a hadsereg főparancsnoka számára. A szeptember 17-ről 18-ra virradó éjszaka Kuty helységnél átlépték az országhatárt Mościcki köztársasági elnök, F. Smigly-Ridz marsall, valamint a kormány tagjai.

A magas rangú lengyel menekültek befogadása a közvélemény élénk helyeslését váltotta ki. Cezar Petrescu író az ország népének hangulatát fejezte ki, amikor *Emberség, vendégszeretet, semlegesség* című cikkében a következőket írta: „Befogadást kért Románia területére a lengyel állam feje és a kormány tagjai. A vendégszeretet vérünkke vált... Az emberség szent kötelezettsége túllépi az országhatárokat és frontok vonalát, s a mi emberségünk révét, menedékét keresték és megkapták azok, akiket kegyetlenül sújtott a háború.“

„Mindent, ami csak módunkban áll, megadunk eme nép fiainak, amelyhez századokon át vívott közös harcok hagyománya fűz bennünket“ — írta a kiváló történész, Nicolae Iorga.

A megyei és a városi hatóságok intézkedtek, hogy az iskolákban, diáktothokban elhelyezték a menekülteket, és étkezdéket állítsanak föl számukra. Az Egészségügyi Minisztérium különböző módon sietett segítségükre: segélyosztásokat szervezett a rászoruló orvosi gondozására, a vasúti csomópontokon pedig fürdővagonokat bocsátott rendelkezésükre; a városi és megyei egészségügyi szervek ugyanakkor arra kötelezte, hogy gyógyszerrel lássák el és kezelésben részesítsék a lengyeleket a menekülés egész tartama alatt. Minthogy a lengyel gépkocsivezetők egy része sebesülten vagy elcsigázottan érkezett a határra, román sofőröket adtak melléjük, akik elvezették a járműveket rendeltetési helyükre. A vasutak külön szerelvényeket bocsátottak a lengyelek rendelkezésére, vagy az egyes személy-, illetve gyorsvonatokhoz menekültszállító kocsikat csatoltak.

A hatósági intézkedéseket messzemenően támogatta a lakosság. „A vendégszeretet hagyományaiból fakadóan a kormány határozatait az egész nép jóváhagyta

és támogatja" — írja szeptember 24-én az *Universul* című bukaresti lap. Valóban, falvakon és városokon egyaránt nagy szeretettel fogadták a lengyel katonákat és civileket. Erről írta egy francia lapban az egyik lengyel menekült, aki később francia földön telepedett le: „Mihelyt átléptük a román határt, kedvesebbnek tűnt a táj. A mezőről, az erdőkből, a házakból mosolygó asszonyok léptek elő, és tejjel teli csészéket nyújtottak felénk, gyermekek közeledtek hozzánk, kezük tele gyümölcseel. Mindannyian csodálatosan viselkedtek velünk szemben.“

A hatósági megbízottak, a Vöröskereszt képviselői és a lakosság küldöttei részvételével valamennyi jelentősebb helységben megalakultak a menekülteket segélyező bizottságok. Élelmet, gyógyszert, ruhát gyűjtöttek a menekülteknek. A „Lengyelország Barátai“ elnevezésű társaság, amely már régebben megalakult (a Iași-beli például 1926-ban), egyetemi és középiskolai tanárok, újságírók, ügyvédek, orvosok s más kategóriájú dolgozók széles körű mozgósításával (a iași-i egyetemen szeptember 19-én e célból nagygyűlést tartottak) hatékonyan tevékenykedett a lengyel menekültek felkarolása érdekében. Jellemző, hogy sokan pénzüsségeket ajánlottak fel, nagyarányú gyűjtéseket szerveztek; irattári adataink csupán Suceava megyében 200 gyűjtőív kitöltéséről tanúskodnak... A kórházak ugyanakkor sok sebesültet, beteget fogadtak be.

Mindez messzemenően igazolja azt, hogy a lengyel katonai és polgári menekültek élelmezése, szállítása, gondozása alaposan kidolgozott, jól előkészített s a nép szeretetteljes, messzemenő támogatását élvező, szervezett tevékenység volt.

Idővel egyes menekültek távoztak az országból, mások azonban kifejezték óhajukat, hogy nálunk szeretnének letelepedni, így hát elhelyezésük, munkába állásuk, társadalmi beilleszkedésük átfogott, még szervezettebb munkára készítette a hatóságokat, s tartósabb intézkedéseket kívánt. Ilyen megfontolások alapján most már a különféle bizottságokba, akciókba, szervezetekbe bevonták a lengyel katonai és polgári megbízottakat, s együtt készítették elő a letelepedést. E kérdés jobb megoldása végett a Belügyminisztérium 1939. szeptember 26-án létrehozta a Lengyel Menekültek Nyilvántartási és Gondozási Általános Bizottságát.

A nagylelkű vendéglátás széles körű elismerést váltott ki a lengyelekből. Az ide érkezett katonai és polgári személyek, magasrangú tisztek, főhivatalnokok messzemenő hálájukat fejezték ki a román nép iránt. Szeptember folyamán a bukaresti lengyel követ köszönetet mondott a román kormánynak a menekültek fogadásáért: „Románia ez irányú magatartása — mutatott rá a követ — minden bizonnyal kihat majd a két ország jövőbeli kapcsolataira.“ A Baia megyei prefektúrára a környéken tartózkodó lengyelek többek között a következő levelet küldték: „A leghálásabb köszönetünket fejezzük ki a román hatóságok és társadalom iránt [...], amely nagy jószágról és őszinte barátságról tett tanúbizonyságot.“

F. Piskorski lengyel újságíró, aki 1940 januárjában meglátogatta hazánkat, egyes amerikai lapok hasábjain sorozatos riportokban számol be a lengyelek fogadtatásáról, elszállásolásáról, élelmezéséről, munkába állításáról, s messzemenő elismerését, csodálatát fejezi ki. Sokat mond írásának címe: *Románia vendégszerető földjén*.

Ugyanilyen hangnemben mondanak köszönetet a hazánkba érkezett lengyel katonák. Ol. Tuszkiewicz alezredes a lengyelek számára létesített katonai táborok román parancsnokához a következő levelet küldötte: „Engedje meg felügyelő ezredes úr, hogy a magam és a tiszt-, valamint az altiszti kar nevében őszinte köszönetet mondjak azért az érdeklődésért, gondoskodásért, amelyet a lengyel katonai méltóság és tisztesség megóvása iránt tanúsított és tanúsít.“ A tîrgoviștei katonai tábor lengyel lakói a hadügyminisztériumhoz, a külügyminisztériumhoz és a miniszterelnökséghez küldött köszönőlevelükben ezt írták 1940 márciusának végén: „Őszinte köszönetünket fejezzük ki a kormánynak és a hadseregnek azért a nyilván nagy erőfeszítésért, amellyel számunkra biztosították a minél jobb erkölcsi és fizikai életkörülményeket.“ Hasonló levelek érkeztek a különféle hatóságokhoz, intézményekhez a fogarasi, a caracali és a Tîrgu Jiu-i táborokból is.

A sok tízezer lengyel menekültnek nyújtott segítség ébren tartotta bennük a reménységet, hogy hazájuk győzni fog, s mindez évtizedek múltán is megmaradt emlékezetükben, táplálta a román nép és az ország iránt érzett tiszteletet, hálát. Erre emlékeztet Henryk Batowski mai lengyel történétíró, aki rámutat arra, hogy Románia magatartása és a tragikus helyzetbe jutott lengyel nép megsegítésére irányuló minden erőfeszítése „óriási szolgálatot tett Lengyelországnak“.

Népünk eme tágkeblű szolidaritásáról szólva Nicolae Ceaușescu elvtárs kiemelte: „A német invázió elől Romániába menekült lengyel csapatok és polgári lakosság nálunk meleg fogadtatásban részesült, s népünk támogatását élvezte.“